

УДК 338.431

О. В. Піменова,

аспірант, Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченко,

МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФІЇ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Досліджено працю С. М. Булгакова "Філософія господарства". Розкрито негативний вплив глобальних світових кризових явищ на розвиток сільського господарства. Запропоновано шляхи подальшого розвитку сільського господарства впроваджуючи філософські ідеї С. М. Булгакова.

The work "Philosophy of economy" is studied. Global world's crisis phenomenon, which have an negative effect for the development of agriculture is examined. Ways of development of agriculture, based on Bulgakov's philosophic ideas are suggested.

Ключові слова: філософія господарства, господарство, господар, людина, праця, криза, сільське господарство, аграрний сектор.

Key words: philosophy of economy, economy, farmer, man, work, crisis, agriculture.

В сучасних умовах, коли фінансова та продовольча криза охопила більшу частину світу, а накопичені гроші починають все більше і більше втрачати свою вартість, людству варто звернутись до соціально-духовного та культурного феномена життя. Саме такі ідеї були викладені С.М. Булгаковим, видатним вітчизняним вченим, відомим мислителем ХХ ст., у "Філософії господарства", де науковець у центральне місце свого вчення ставить людину, її буття, місце в природі та її господарську діяльність, духовне життя, яке впливає на її економічну поведінку, а філософія господарства розглядається у тісному зв'язку з такими дисциплінами, як: історія, соціологія та політекономія, оскільки господарство, за Булгаковим, "є процесом суспільним, що набуває свого розвитку в історії", а "людське господарство є процесом суспільно-історичного розвитку" [10, с. 92—93]. Вчений наголошує на тому, що філософія господарства має дві сторони, тобто два обличчя, одне з яких — це філософія, а інше — соціальна наука, тобто соціологія, оскільки проблеми соціального детермінізму, наукового соціалізму, а також зв'язки між наукою та політикою вивчає саме соціологія. Головним у "Філософії господарства" є людина, господар її господарський спосіб буття, духовне та культурне життя, взаємозв'язок з природою.

Важливе значення у науковій розробці проблем, що були поставлені С.М. Булгаковим у "Філософії господарства", належить сучасним вітчизняним науковцям, а саме: В.Д. Базилевичу, К.С. Базилевич, І.І. Мазур, І. В. Назарову, Ю.М. Осипову, Т.В. Гайдай, В.В. Ільїну, Н.І. Гражевській та ін.

Сьогодні глобальна економічна криза полонила більшу частину світу. Найбільш це явище характерне для країн, де економічна криза тісно пов'язана з продовольчою і люди цих країн вмирають від голоду. Вважається, що якщо більше 80% доходів витрачається на їжу, то люди, які отримують такі доходи, відносяться до бідного населення [1]. Боротьба з бідністю та зменшення бідного населення на сьогоднішній день є глобальною проблемою.

Розвиток та ведення сільського господарства відіграє важливу роль в економіці національного

господарства. Особливо гостро та актуально стоїть це питання для країн, де більша частина населення знаходиться за межею бідності. Проблема покращення рівня життя населення та зменшення відсотка бідності населення, подолання продовольчої кризи досліджувалась іноземними вченими, серед них: Миколай Георгеску з Румунії, Теодор Шульц, Левіс, Бречіані та Вадельс, Кристіан та Демері, Джеймс з США. В Англії діє Оксфордський комітет допомоги бідним "Оксфам", що надає допомогу голодуючим людям, а також відстоює їх права на політичному рівні.

Важливе значення у науковій розробці проблеми подолання продовольчої кризи та покращення життєвого рівня бідного населення належать зарубіжним фахівцям: австралійським (Джону Кравфорду), англійським (Андрю Хоку), американським (Н.Б. Джеймсу, Якобу Крамеру, Р. Джеймсу Вулсей [2]), румунським (Миколаю Георгеску), нідерландським (Теодору Шульцу, Левісу), які зазначають, що сільське господарство має бути пріоритетним напрямом розвитку економіки країн, що розвиваються, адже збільшення доступних харчових продуктів у країні безпосередньо пов'язано із зменшенням кількості голодного населення. Сьогодні вже існують в світі (Англія, Америка) міжнародні благодійні організації, серед них: Американський єврейський міжнародний сервіс (AJWS), Міжнародний християнський реформаторський благодійний комітет (CRWRC), Оксфам та інші [2]. Ці організації займаються проблемами зменшення відсотка бідності у світі. Однією з пріоритетних програм цих організацій є реалізація проекту та сприяння поширенню програми ведення екологічного сільського господарства.

Нідерландський економіст Теодор Шульц сказав: "Більша частина людей у світі бідні, якщо ми будемо знати економіку існування бідності, ми будемо краще розуміти реальну економіку. Більша частина людей у світі бідні і змушені заробляти собі на життя, працюючи в сільському господарстві, якщо ми будемо знати економіку сільського господарства, то будемо знати більше з економіки існування бідності" [3]. Отже, розвиток сільськогосподарського сектора є

пріоритетним напрямом економіки народного господарства бідних країн. Як об'єднаний директор міжнародної благодійної організації CRWRC, наголошує, що сільське господарство повинно відігравати головну роль у боротьбі з бідністю [2]. На нашу думку, надання пріоритетного значення розвитку аграрного сектору є задатком успіху у вітчизняній економіці, оскільки розвиток села та фермерського господарства сприяє, в першу чергу, забезпеченню продовольчими продуктами та задоволенню первинних потреб бідного населення, наявність в країні доступних харчових продуктів сприяє покращенню життєвого рівня громадян, а надлишковий виробіток продукції для внутрішніх потреб у пріоритетних підгалузях сільськогосподарської галузі може стати основною статтею експорту відповідної підгалузі агропромислового сектору. Так, в Україні в аграрному секторі зернова галузь є найбільш привабливою експортною галуззю. Наша країна експортує більшу мірою пшеницю, горох, кукурудзу, овес, а також соняшник, ріпак, сою, льон, та інші зернові та олійні культури. Серед інших підгалузей вітчизняного агропромислового сектору останнім часом великі успіхи робить молочна промисловість. Сьогодні Україна експортує сир в Росію, а також казеїн. Співдружність та покращення економічних зв'язків у молочній галузі є позитивним для економіки України, але мінусом залишається те, що поки що ми можемо експортувати сир тільки в Росію, оскільки за якістю і ціною зазначеного продукту ми можемо конкурувати тільки з Білорусією та Польщею. Якість наших сирів нижча, ніж польських, але вища, ніж білоруських. Щодо цін, то ціни на вітчизняні сири нижчі польських, але вищі білоруських. У випадку росту експортних цін на українські сири до рівня польських, відразу знизиться обсяг реалізації на вітчизняну продукцію.

Румунський вчений Миколай Георгеску вважає, що сьогодні одна з характерних проблем бідних країн (до таких країн відносяться країни Африки (Сахара, Республіка Малаві, Кенія), Азії та Південної Америки) — це продовольча криза. Він виділяє деякі фактори продовольчої кризи, що мають тенденцію до зниження виробітку продукції на душу населення, а саме:

- 1) низька продуктивність сільського господарства в багатьох бідних країнах;
- 2) темпи збільшення населення перевищують темпи виробництва сільськогосподарської продукції в деяких частинах світу (в бідних чи непромислових районах);
- 3) зменшення земель сільськогосподарського призначення у зв'язку із забудівлею, прокладанням доріг, відкриттям ринків, також ерозією ґрунтів тощо;
- 4) значні затрати щодо поліпшення родючості ґрунтів у сільському господарстві;
- 5) нерівномірне розподілення ресурсів щодо розвитку сільського господарства та інших галузей економіки [4].

Те, що бідність та продовольча криза є проблемою тільки бідних країн, насправді є міфом, адже в багатьох розвинутих країнах значна частина населення знаходиться на межі бідності. За даними Оксфам — англійського комітету допомоги бідним, — тільки у Великобританії більш ніж 13 мільйонів мешканців

вже бідують [5]. А це п'ята частина всього населення Об'єднаного Королівства! Як зазначає Оксфам, таке явище, як бідність, для Англії вже не стихійне лихо, а реальність. Сьогодні бідність у Великобританії характеризується наступними параметрами:

- частина населення в Англії не працює;
- частина отримує мізерні доходи, де більше 80% витрачається на їжу;
- багато дітей ходить до школи голодними;
- пенсіонери не мають теплого одягу взимку тощо [5].

Перші, хто страждають від кризи та бідності — це жінки. Вони перші втрачають роботу, на них лягають всі негаразди вдома. Багато людей отримують мізерні доходи, серед них жінки, робітники, вчителі, прибиральники тощо. Криза та бідність не минають також й іммігрантів, які, зважаючи на те, що Англія належить до високорозвинутих країн, приїждять на заробітки [5].

Зважаючи на те, що бідність та продовольча криза є глобальною світовою проблемою, вчені сходяться на думці, що для її подолання необхідно інвестувати у розвиток сільського господарства, оскільки сприяння розвитку сільського господарства є однією з пріоритетних державних програм.

Впровадження програми пріоритетного розвитку сільського господарства не є вирішенням глобальної продовольчої проблеми, адже в багатьох країнах сьогодні сільське господарство потерпає від ґрунтової кризи, головним проявом якої є земельна ерозія. Найбільш ця проблема торкнулась Америки. Окрім несприятливих кліматичних умов, засухи, зливи, сьогодні багато фермерських господарств потерпають від ерозії ґрунту. За даними австралійської конференції "Вуглеродне фермерство", що відбулась в австралійському університеті в Сіднеї, 75 більйонів тонн ґрунту щорічно втрачається від ерозії, що становить 80% світового сільськогосподарського земельного фонду. Сьогодні ця проблема актуальна для таких країн, як Америка, Китай, Австралія, Англія та для країн Європи. На науковій конференції були подані такі дані:

- щорічна швидкість втрати родючого ґрунту в Китаї у 57 разів більша, ніж це передбачає природній процес;
- щорічна швидкість втрати родючого ґрунту в Європі у 17 разів більша, ніж це передбачає природній процес;
- щорічна швидкість втрати родючого ґрунту в Америці у 10 разів більша, ніж це передбачає природній процес [8].

Причину, що призвела до такої кризової ситуації, вчені вищезазначених країн вбачають у постійному використанні засобів захисту рослин, пестицидів, гербіцидів, застосуванні важкої техніки. На сьогоднішній день продовольча криза розглядається як глобальне негативне явище, адже це веде до глобальної продовольчої кризи, що, в свою чергу, призводить до постійного дефіциту продовольчих продуктів, значного збільшення цін на продукти та зростання бідності у світі.

Ерозія ґрунту не є єдиним негативним явищем у сільському господарстві. Іншою великою глобальною проблемою, з якою зіштовхнулися багато країн, —

це зникнення бджіл. Найбільш ця проблема торкнулась США, коли ще кілька років тому в країні почали масово зникати бджоли. Серед інших країн, де ця проблема залишається і досі не вирішеною, є Австралія, Китай та деякі країни Європи. Переважна більшість харчових продуктів, що споживається населенням світу, є ентомофільними, тобто тими, що запилюються бджолами. Бджола медоносна посіла важливе місце в природі, стала найціннішим видом серед інших комах і має велике господарське значення. Як основний запилювач ентомофільних рослин вона потрібна в полі, саду, лісі, на городах, луках, — усюди, де є рослини, які виділяють нектар і дають бджолам пилок, потребуючи перехресного запилення. Зникнення бджіл призведе до глобальної світової катастрофи, оскільки переважна частина харчових продуктів, що споживаються населенням світу, стоїть під загрозою зникнення назавжди, разом із бджолами. В деяких районах Китаю, де ця проблема є актуальною, фермери вимушені наймати робітників-китайців для механічного опилчення саду за допомогою щіточок, але людина не здатна зробити і мізерної частини того, що робить ця комаха. Із кількох гектарів саду китайці встигають опилити за сезон тільки біля 30 дерев груш.

Проблема зникнення бджіл почала активно досліджуватись вченими. Була зроблена спроба перехрестити американських бджіл з африканськими, оскільки останні мають міцний імунітет і дуже добре пристосовуються до нових кліматичних умов. Новий вид бджіл виявився дуже агресивний, що, в свою чергу, призвело до масового жалення. Окрім того, бджолярам стало набагато важче працювати, оскільки нові бджоли постійно нападають на своїх господарів.

Доктор Кравфорд, професор Австралійського університету біотехнологій та біологічних наукових досліджень, наголошує на впровадженні наступних заходів з вирішення вищезгаданих глобальних сільськогосподарських проблем:

- перехід до екологічного сільського господарства;
- впровадження програми підтримки та розвитку органічного землеробства (обробітку ґрунту без застосування засобів захисту рослин, пестицидів, гербіцидів тощо);
- мінімальне використання важкої техніки при обробці ґрунту;
- впровадження циклів "відпочинку" ґрунту;
- впровадження заходів щодо збільшення вуглеводу в ґрунті шляхом засіву відповідних рослин [7].

Економічні процеси та явища, що відбуваються в сучасних умовах у світовому господарстві, а також у вітчизняній економіці, потребують звернення теоретичної економіки до філософії господарства, автором якої є видатний діяч, доктор наук, професор С. М. Булгаков. Саме він вперше зробив спробу по-новому осмислити сутність господарської діяльності людини шляхом поєднання економічної та філософської наук. Автор "Філософії господарства" почав розглядати економічні явища з філософської точки зору, наголошуючи на тому, що економічна теоретична наука повинна бути у тісному зв'язку з філософією.

У центрі уваги в працях вченого знаходиться людина, її внутрішній світ, життєдіяльність, її господар-

ство. Господарська діяльність розглядається як певна культура, спосіб життя та самореалізація людини, що займається господарством. Важливу роль у будь-якій діяльності, зокрема і в господарській діяльності людини, посідає її духовне життя і саме це впливає на її економічну поведінку. За Булгаковим людина не повинна бути мотивована тільки економічним інтересом, оскільки це веде до роз'єднання людства, тобто втрати довіри в суспільстві одне до одного, а важливим є об'єднання, що базується на спільній вірі, любові, рівності. На думку І. І. Мазур, якщо люди довіряють одне одному внаслідок загальності їхніх моральних, етичних норм, то й витрати виробництва будуть меншими [11].

Центральне місце у "Філософії господарства" займає людина, господар, її господарський спосіб буття, духовне та культурне життя, взаємозв'язок людини з природою. І. І. Мазур в статті "Перетворення довіри в інститут конкурентоспроможності національної економіки" зазначає, що потрібно досліджувати господарство і людину як частину природи. Не можна зводити економічну науку до розгляду лише економічного матеріалізму та людини економічної (раціональної) в ньому [11].

Людина, за Булгаковим — це мікрокосмос, який впливає на макрокосмос. Цьому мікрокосмосу і належить провідна роль в макрокосмосі, що і є об'єктом господарського впливу. Космос розглядається як потенціальне поле людини і тому вона має можливість поступово оволодіти природою як в науковому знанні, так і в господарському впливі. Людина в господарстві підкорює собі природу, але й стає більш залежною від господарства. Стверджуючи, що "господарством є творча діяльність людини над природою: володіючи силами природи, вона створює з них, що хоче. Вона створює свій новий світ, нові блага, нові знання, нові почуття, нову красу — вона створює культуру" [10, с. 110], С. М. Булгаков поставив у центр дослідження не економічну людину, а вільну, творчу особистість, людину "як центр Всесвіту", як конкретний духовний тип у всій складності та багатоманітності її психологічних мотивацій [8 с. 24]. Господарство розглядається вченим як процес перш за все творчий, а людина в ньому як митець, який створює історію, творчо працює у господарстві. Господарство для людини має бути явищем духовного життя [10, с. 187].

Людина — надзвичайно складна істота, вона поєднує в собі біологічне і соціальне. Як біологічна істота людина — унікальний продукт природи, мисляча істота, наділена сукупністю фізичних і розумових здібностей, здатністю взаємодіяти з природою і жити за її законами. Як соціальна істота людина є частиною суспільства, тобто живе в соціумі, має багатогранні стосунки з іншими людьми (економічні, політичні, національні, сімейні), виконує і підкорюється юридичним законам, додержується певних моральних норм і правил соціальної поведінки, прийнятих у суспільстві, тобто є людиною розумною [9].

Сьогодні весь світ розглядає людину економічну, тобто головний творчий суб'єкт ринкової економіки, якому властиві такі риси: свобода вибору, раціональна поведінка при прийнятті оптимальних рішень, егоїстичний індивідуалізм — основний рушійний мотив її дій [12 с. 27]. Економічна людина замотивована,

перш за все, економічним інтересом, в центрі якого знаходиться корисність. На думку В.Д. Базилевич та К.С. Базилевич, корисність — це задоволення, яке економічний суб'єкт отримує від споживання економічних благ. Корисність — явище суб'єктивне, найчастіше індивідуальне, хоча усвідомлення корисності простежується і на рівні певних спільнот та суспільства [12 с. 22]. Відносини неекономічної людини базуються не на корисності а на довірі, що, на думку І.І. Мазур, визначає успіх національної економіки [11].

У сучасних умовах, коли криза та бідність є глобальною проблемою для багатьох країн світу, є сенс переосмислити значення людини у світі, змінити підходи ведення сільського господарства, по-іншому ставитись до праці, до ведення господарства. Нову етико-філософську концепцію, домінантою якої є новий спосіб ведення господарства і яка основана на довірі та знанні людини про природу, пропонує С.М. Булгаков у "Філософії господарства". Вченим розглядається господарство як явище духовне, як творче відношення людини до природи.

Особливу увагу автор приділяє праці. Господарство розглядається як трудова діяльність, а праця — як основа життя з господарської точки зору. Праця — це цінність, за яку можна щось купити або як мінімум підтримувати життя. Аналізуючи визначення К. Маркса відносно того, що таке праця, Булгаков робить висновок, що праця — процес не тільки механічний, а й творчий. Праця, за Булгаковим — це вищий початок господарського життя, а роль праці виявляється у феноменології господарського життя. "Господарська праця є новою силою природи, новим світостворюючим фактором, що принципово відрізняється від інших сил природи" [10, с. 89].

Розглядаючи працю в господарському процесі, вчений акцентував увагу на тому, що таке господарство, праця та господарський акт. Господарство, за Булгаковим — це, перш за все, процес знання "чуттєво-зрозумілий, виведений ззовні, а пізнання є тим самим процесом, але в ідеальній, несуттєвій формі". Праця є творчим видом діяльності, а господарський акт включає в себе модель майбутнього продукту, оскільки в процесі пізнання вже є модель майбутнього знання, або проект у вигляді питання та пошуку, тобто без питань немає й відповідей і все наше знання є суттю питання та суттю відповідей природи на запити нашого духу, як зазначає автор "Філософії господарства" [10, с. 85]. Господарська ж праця, за Булгаковим, є новою силою природи, новим світостворюючим, космогонічним фактором.

Використовуючи такі філософські підходи ведення господарства в аграрному секторі, одним із пріоритетних напрямів стає збагачення людства та подолання кризових явищ як в духовному, так і в економічному напрямі.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

С.М. Булгаков у своїй праці "Філософія господарства", що була написана на рубежі XIX та XX ст., досліджує проблеми, що є актуальними для сучасного суспільства. В часи, коли людство переживає кризові явища і накопичені гроші кожен день втрачають свою вартість, а деяка частина суспільства потерпає від бід-

ності, людству слід повернутись до духовності та ведення сільського господарства з іншого, тобто творчого, філософського, високої духовної культури, соціального та історичного підходу. Розвиток аграрного сектора та заохочення суспільства до ведення сільського господарства є тільки частковим вирішенням проблеми продовольчої кризи та зменшення відсотка бідності. Досягнення сільським господарством високого рівня розвитку вимагає від суспільства якісно нових підходів до ведення сільського господарства та господарювання заснованих на довірі, любові, спільній вірі, використанні знань про природу, переходу до екологічного та органічного землеробства. У цьому контексті господарювання, з одного боку, як господарська праця, що є основною умовою життєдіяльності людства, а з іншого — як феномен духовного розвитку суспільства — це місце розвитку; перебування фізичних, біологічних, антропних тіл; простір виробничо-господарської, соціальної, духовно-культурної, політичної діяльності; природний ландшафт і життєве середовище. Разом з тим, такий філософський підхід ведення господарства буде сприяти розвитку базової галузі села — аграрному виробництву — стимулювати його конкурентоспроможність за рахунок відносин суспільства заснованих на довірі та заохоченні екологічних видів сільськогосподарської діяльності.

Література:

1. Global economic crisis: http://www.oxfam.org.uk/oxfam_in_action/issues/global-economic-crisis.html
 2. Paul Lagasse. Fighting the Food Crisis with Sustainable Agriculture: http://www.charity.org/news/Fighting_the_Food_Crisis_with_Sustainable_Agriculture
 3. Cervantes-Godoy, D. and J. Dewbre (2010), "Economic Importance of Agriculture for Poverty Reduction", OECD Food // Agriculture and Fisheries Working Papers. — № 23, OECD Publishing, © OECD. doi:10.1787/5kmmv9s20944-en.
 4. Nicolaie GEORGESCU Lucian Blaga. — Romania: University of Sibiu.
 5. Poverty in the UK: http://www.oxfam.org.uk/oxfam_in_action/issues/poverty-in-the-uk.html
 6. Investing in agriculture to overcome the world food crisis and reduce poverty and hunger: <http://www.ifpri.org/publication/investing-agriculture-overcome-world-food-crisis-and-reduce-poverty-and-hunger>
 7. Britain facing food crisis as world's soil 'vanishes in 60 years': <http://www.telegraph.co.uk/earth/agriculture/farming/6828878/Britain-facing-food-crisis-as-worlds-soil-vanishes-in-60-years.html>
 8. Булгаков С. Розмисли. Творча спадщина в контексті XXI століття \ За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — 903 с.
 9. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2008. — 719 с.
 10. Булгаков С.Н. Філософія хозяйства. — М.: Наука, 1990. — 412 с.
 11. Мазур І.І. Перетворення довіри в інститут конкурентоспроможності національної економіки.
 12. Базилевич В. Д., Базилевич К.С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: навч. посіб. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 263 с.
- Стаття надійшла до редакції 20.05.2010 р.*